

УДК 821

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/33.215726>

Ганна МОКЛИЦЯ,

orcid.org/0000-0002-4672-4886

магістр психології,

аспірантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) Ania.Moklytsia@gmail.com

ЦІЛІСНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ СУБЛІМАЦІЇ З. ФРОЙДА: ДОПОВНЕННЯ ДО ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

У статті розглядається психоаналітичний підхід до вивчення літератури на сучасному етапі, зокрема концепція сублимації. Пропонується бачення цієї концепції, яка складалася протягом усього життя З. Фрейда в численних працях, як чітко структурованої, завершеної, цілісної теорії. Метою статті є розширення літературознавчої методології завдяки працям З. Фрейда, які на перший погляд не стосуються сублимації, але по суті є важливим доповненням до неї: «Тотем і табу», «Тлумачення снів», «Сімейний роман невротиків», «Невдоволення культурою», «Скорбота та меланхолія» тощо.

У статті зроблено акцент на тих аспектах теорії З. Фрейда, які мало беруться до уваги під час аналізу художньої творчості, але мають велику цінність для розширення літературознавчої методології. Велике значення має тлумачення сновидінь. Літературний твір, як і сон, замасковує бажане шляхом створення символів. Ще одним важливим механізмом, який допомагає прорватися і реалізуватися несвідомому бажанню, стає ідентифікація. З. Фрейд відводить важливе місце принципу задоволення і незадоволення. Учений присвятив багато уваги дослідженню психології культури, менталітету, історії людства, міфології. Бачення світу та ставлення до людей може формуватися шляхом проєкції. Внутрішні бажання проєктуються на зовнішній світ та приписуються йому. Художня творчість дозволяє створити світ, у якому програються уявлення, емоції, стосунки, історія (свідомі і несвідомі). Розуміння цих механізмів (ідентифікація, проєкція, перенос) дає можливість досягнути глибин психіки автора та змодельовати формування його світогляду, уявлень, думок. Психоаналітика порівнюють з археологом чи з детективом, який збирає частинки уламків, підказки і на основі цього створює цілісну модель історії життя. Саме так має працювати і дослідник літературної творчості. Глибоке розуміння психічних процесів людини та людства загалом допомагає глибше дослідити художню творчість та процес творчості автора.

Ключові слова: психоаналіз, сублимація, літературознавча методологія, художня творчість, несвідоме, З. Фрейд.

Hanna MOKLYTSIA,

orcid.org/0000-0002-4672-4886

Master of Psychology,

Graduate Student at the Department of Literary Theory and Foreign Literature

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) Ania.Moklytsia@gmail.com

INTEGRITY OF Z. FREUD'S SUBLIMATION CONCEPT: ADDITIONS TO PSYCHOANALYTICAL METHODOLOGY IN LITERATURE STUDIES

The article considers the psychoanalytic approach to the literature study at the present stage, especially, the concept of sublimation. The vision of this concept, which developed throughout the life of S. Freud numerous works as a clearly structured, complete, holistic theory is offered in this article. The purpose of this article is an extension of literary methodology through the works of S. Freud, which, at first glance, do not relate to sublimation, but are essentially important addition to it: "Totem and taboo", "The Interpretation of Dreams", "Family neurotics novel", "Dissatisfaction with culture", "Sorrow and melancholy", others.

The article is concentrated on those aspects theories of S. Freud, that is small taken into account at the analysis of artistic work, but matter very much for expansion of literary methodology. The interpretation of dreams is important. A literary work, like a dream, disguises the desired by creating symbols. Authentication becomes another important mechanism that helps to break through and realized from an irresponsible desire. S. Freud takes the important place of principle of pleasure and dissatisfaction. Many efforts a scientist spared to the study of psychology of culture, mentality, history of humanity, mythology. World view positions and attitudes toward people can be formed by means of projection. Internal desires are designed on the outer world and added to him. Artistic work allows to create the world, that is played

by ideas, emotions, relations, history (conscious and irresponsible). Understanding of these mechanisms (authentication, projection, transmission) gives an opportunity to attain the depths of psyche of author and model forming of his world view, ideas. Psycho-analysis are compared to the archaeologist or detective that collects fragments, prompts and on the basis of it creates the integral model of history of life. So the researcher of literary work must work. The deep understanding of psychical processes of man and humanity on the whole helps deeper to investigate artistic work and creative process of author:

Key words: *psychoanalysis, sublimation, literary methodology, artistic creativity, unconscious, S. Freud.*

Літературознавці вже давно використовують психоаналітичну концепцію З. Фрейда. Історія психоаналізу в Україні бере свій початок із кінця ХІХ ст. На початку ХХ ст. літературознавці почали активно використовувати психоаналітичну теорію для аналізу творчості письменника та створення його психологічного портрета. У 1916 р. у світ вийшла праця львівського літературознавця С. Балея «Із психології творчості Шевченка», яка є першою роботою, у якій застосовується психоаналітична теорія для вивчення психології автора (за аналогією до студій З. Фрейда про творчість В. Шекспіра і Ф. Достоєвського С. Балея, медик, психотерапевт, розглянув біографію і творчість Т. Шевченка). Незважаючи на велику перерву (у радянський період праці З. Фрейда були заборонені), у сучасному українському літературознавстві активно використовується психоаналітична методологія: у працях В. Агеєвої, О. Забужко, Н. Зборовської (про творчість Лесі Українки), О. Бідюк (про творчість Л. Костенко), Т. Гундорової, Г. Левченко (про О. Кобилянську) С. Михиди, А. Печарського (про літературу ХХ ст.) та багатьох інших. Вони переважно спираються на класичні праці З. Фрейда, присвячені безпосередньо художній творчості («Цар Едіп і Гамлет», «Достоєвський і батьковбивство», «Поет і фантазування», «Спогади Леонардо да Вінчі»). Водночас майже не береться до уваги доробок сучасних психоаналітиків, які суттєво розвинули й увиразнили концепцію З. Фрейда й активно використовують художню творчість для вивчення психіки та несвідомого. Наприклад, чеський психоаналітик С. Жижек досліджує масове мистецтво ХХ ст. із психоаналітичного погляду. Він використовує вчення Жака Лакана, який, у свою чергу, вважає вектором своїх досліджень повернення до З. Фрейда. Цінність теорії Ж. Лакана для літературознавців полягає в тому, що він досліджує несвідоме через мову.

Проте **проблемою** психологічного дослідження в літературі з використанням психоаналітичної теорії є те, що літературознавці переважно використовують теорію З. Фрейда фрагментарно, у вигляді принагідних цитат, які пояснюють ті чи інші аспекти біографії письменника. Проте важливо бачити концепцію сублимації З. Фрейда як

цілісну фундаментальну теорію, у якій процес творчості є проявом глибших законів, які стосуються людини, людства і культури.

Аналіз дослідження базується на наукових працях З. Фрейда й інших психоаналітиків.

Мета статті – нарис концепції сублимації З. Фрейда як цілісної теорії, розширення психоаналітичної методології в літературознавстві завдяки залученню менш відомих праць З. Фрейда та сучасних продовжувачів його вчення.

Виклад основного матеріалу. З. Фрейд уважав, що ми у своїй голові самі собі не господарі. Нами керує несвідоме. Свідомість – це те, до чого ми маємо доступ, наші думки, пам'ять, сприйняття, поведінка, усе те, що ми можемо відчувати, чим можемо керувати. Несвідоме потребує розшифрування. З. Фрейд уважав, що є шлях до несвідомого, він пролягає через аналіз сновидінь, обмовок, хибних дій, гумору, фантазії, вільних асоціацій та художньої творчості. Творчість, за З. Фрейдом, подібна сновидінню та фантазії, у яких реалізується несвідоме бажання. Але оскільки у творчому процесі бере участь і свідомість, то вона лише символічно відображає несвідомі потяги. Міфи, казки, легенди – шлях до несвідомого людства або окремого народу; література – до несвідомого письменника, мистецтво – до несвідомого художника, музика – до несвідомого композитора тощо. З. Фрейд аналізує твори і біографію митця, зіставляє їх, зважає на специфіку менталітету. Проте З. Фрейд вказує й на те, що тут психоаналіз має межі. Психоаналіз аналізує несвідоме, те, що у свідомості постає в символічному вираженні. Отже, символ часто має суб'єктивне значення, власний асоціативний ряд. Психологічний портрет людини, якої немає серед живих (митці минулого), буде в будь-якому разі, тією чи іншою мірою, інтерпретацією психоаналітика. Але психоаналіз не має на меті постановку діагнозу (письменникові як пацієнтові), він шукає відповідь на питання: «Чому?». Чому описані події саме такі, а не інші? Чому образи, персонажі такі, як вони є? Що мотивує автора до творчості? Яка мета цієї творчості?

У творчості реалізується сутнісна потреба людини в самовираженні. З. Фрейд зазначав, що у психологічному романі письменник розбиває

своє «я» на частини, унаслідок цього персоніфікує в декількох героях свої душевні конфлікти. У кожному художньому образі виражаються ті чи інші аспекти особистості письменника, тенденції його свідомості, його несвідомого, а також відображена об'єктивна реальність.

Сильне переживання пробуджує в художникові спогад про давнє, найчастіше із часів дитинства, переживання, витоки нинішнього бажання, яке здійснюється у творі; сам твір виявляє елементи як свіжого, так і старого спогаду. З аналізу міфів, наприклад, з великою ймовірністю впливає, що це – лише спотворені залишки бажань-мрій цілих народів, вікові мрії юного людства.

Самовираження реалізується завдяки механізму проєкції. З. Фрейд, який увів це поняття у психологію, розумів під проєкцією «перенесення внутрішнього назовні», яке полягає в тому, що суб'єкт відкидає потяги, які виходять із несвідомого, і переносить їх із внутрішнього сприйняття на зовнішній світ, приписує їх іншим. Проєкція у творчому процесі виступає як механізм «психологічного захисту».

У структурі художнього образу головну роль відіграють механізми ідентифікації та перенесення. Ідентифікація та перенесення тісно пов'язані одне з одним в акті творчості, у сновидіннях і неврозах. Структура художнього образу складається на рівні несвідомого. Ідентифікація: усі герої – це якась частинка митця, перенесення: герої щось роблять замість митця, наділяються певними повноваженнями для здійснення того, що неможливо здійснити насправді.

Творчість, сновидіння і невроз є компромісом між свідомим і несвідомим. Сновидіння, фантазія, а отже, і творчість є порятунком від неврозу. Творчість є результатом трансформації сексуальної енергії лібідо та катарсису. Неврози мають творчу силу, а творчість, у свою чергу, – цілющу силу. Основна ідея концепції сублимації З. Фрейда полягає в тому, що творчість і невроз принципово (механізмами) не відрізняються одне від одного. Уся різниця полягає лише в місці їх «перебування»: невроз залишається у внутрішньому світі, а творчість виходить назовні.

Сублимація – це психічний процес, який полягає в переведенні сильного несвідомого бажання, емоції в соціально корисне русло. Глибина сублимації і визначає глибину творчості. А творчий хист є вмінням сублимувати лібідо. Є несвідоме бажання, енергія лібідо, яка прагне прорватися тоді, коли стаються події, які асоціативно зв'язані із цим бажанням. Енергія росте, емоція наповнює людину, вона повинна кудись дітися. Вона може

бути проговорена, прореагована, перенесена в тіло (психосоматика, моторика), перенесена на папір, полотно, скульптуру тощо. «Сублимація потягів – особливо помітна риса розвитку культури, вона дозволяє відігравати значну роль у культурному житті вищої психічної діяльності – науковій, художній, психологічній» (Фрейд, 2014: 58).

Справжня творчість не тільки являє собою вихід несвідомої сфери, а й несе очищення, катарсис. Він тісно пов'язаний із сублимацією, проте тут ідеться саме про елемент переживання певної емоції, а не її символічне відтворення. Людина, яка творить, може розіграти внутрішній конфлікт, пережити своє бажання, подолати свій страх.

Якщо аналізувати творчість глибше, то можна простежити несвідоме бажання, несвідомий конфлікт, який резонує з переживанням реципієнта.

Процес катарсису і сублимації в художній творчості тлумачиться З. Фрейдом як порятунок від неврозу насамперед у роботах «Достоевський і батьковбивство» та «Цар Едіп і Гамлет».

У творчості видатних письменників (Ф. Достоевський, В. Шекспір) розігрується сімейний конфлікт «батько – мати – дитина». Цей конфлікт З. Фрейд назвав «Едіпов комплекс», а саму фазу – Едіп. Він характерний для кожної людини, оскільки є так званим філогенетичним спадком. Уперше він був описаний Софоклом у «Міфі про Едіпа». У дитини програється інцестуазна любов до матері та бажання усунути батька. Після фантазійного вбивства батька з'являється сильне почуття провини, адже дитина його також любить. Згодом з'являється потреба спокутувати провину, розплатитися за неправильне бажання шляхом прийняття закону батька, як це було в міфі, або стражданням і смертю, як це описують В. Шекспір і Ф. Достоевський.

Вирішенням Едіпового конфлікту є в основному ідентифікація з батьком (я стану таким, як тато, і в мене буде дружина, як мама). Конфлікт розв'язується по-різному і переживається по-різному. У будь-якому разі він є джерелом багатьох переживань. Несвідоме бажання, бажання, яке витіснилось – бути з матір'ю й усунути батька, – те сильне переживання, яке залишається в несвідомому. Коли події асоціативно зв'язуються із цим конфліктом, то несвідоме бажання починає прориватися. Але є сформована мораль, етика, совість, яка запобігає реалізації такого бажання. Тому з'являється потреба в розрядці. Це можливо шляхом реалізації бажання у фантазії, художній творчості. Таким чином відбуваються і сублимація, і катарсис. Саме тому трагедії В. Шекспіра, де розігрується типовий конфлікт, збуджують такі

сильні емоції і ведуть до катарсису. У «Гамлеті» розігрується Едіпова ситуація. Що саме веде до катарсису, розрядки? Гамлет зробив те, чого «я» (глядач, читач) зробити не зміг, тому він був покараний за своє бажання. За ідентифікації себе з покараним персонажем реципієнт теж проживає процес покарання.

У роботі «Достоевський і батьковбивство» З. Фрейд аналізує симптоматику Ф. Достоевського, його біографію, відображення несвідомого конфлікту та несвідомих бажань у його творчості. «Безперечно, зв'язок між батьковбивством у «Братах Карамазових» і долею батька Достоевського впадає в очі не одному його біографу. Психоаналітична теорія, як вона малася на увазі, схильна бачити в цій події важку травму, а в реакції Достоевського на неї – центр ваги його неврозу. Відповідно до відомої думки, батьковбивство – основний і найдавніший злочин як людства, так і окремої людини. У всякому разі воно – головне джерело почуття провини, не впевнений, чи єдине: дослідження ще не змогли точно встановити психічні витоки почуття провини. Навряд чи випадково, що три шедеври світової літератури розробляють ту саму тему – тему батьковбивства: «Цар Едіп» Софокла, «Гамлет» В. Шекспіра і «Брати Карамазови» Ф. Достоевського. У всіх трьох оголюється і мотив дії – сексуальне суперництво через жінку. Ф. Достоевський наділив своєю власною хворобою, епілепсією, персонажа, ніби бажав зізнатися: епілептик, невротик у мені і є батьковбивця» (Фрейд, 1995: 7). Сама історія Ф. Достоевського, його хворобливі симптоми можуть вказувати на сильне несвідоме почуття провини. Адже Едіпа проходять усі, але у Ф. Достоевського це бажання реалізувалось, його батько помер, отже, збільшилося почуття провини. Щоб воно стало меншим, потрібне покарання. Сама назва «Преступление и наказание» говорить про вихід, який знайшла для себе психіка, з наявності сильного почуття провини. Художня творчість у такому разі може програти цей несвідомий конфлікт шляхом ідентифікації з персонажами, розрядити тим самим навантаження травматичної ситуації.

Отже, художня творчість – це компроміс психіки, це порятунок від неврозу.

Існують інші теорії З. Фрейда, які мало беруться до уваги під час аналізу художньої творчості, проте вони мають велику цінність для розширення літературознавчої методології.

Теорія сновидінь З. Фрейда розкриває механізм їх формування, дозволяє провести паралель із творчим процесом. Сни – це також реалізація несвідомого бажання, як і творчість чи фантазія.

З. Фрейд описує сам механізм формування сновидіння – це згущення, заміщення, ідентифікація тощо. Сон проходить низку змін для того, щоб цензура не пропустила у свідомість те, до чого вона не готова, те, що вона вже колись витіснила в несвідоме. Тобто сон використовує низку символів та ідентифікацій для того, щоби приховати реальне несвідоме бажання. «Сни застосовують символіку для замаскованого зображення власних прихованих думок» (Фрейд, 2019: 341). Літературний твір, як і сон, замасковує бажане шляхом створення символів. Ще одним важливим механізмом, який допомагає прорватися і реалізуватися несвідомому бажанню, стає ідентифікація. Автор створює безліч персонажів, які, у свою чергу, мають власну історію, свої думки і бажання. Автор може спокійно пропустити певне несвідоме бажання чи якусь огидну думку зі свого несвідомого, якщо це буде не його думка, а думка його персонажа. Такий механізм повернення несвідомого З. Фрейд описує в роботі «Тлумачення сновидінь». «Сон набуває нового тлумачення, якщо припустимо, що уві сні вона (пацієнтка – Г. М.) бачить не себе, а подругу – тобто якщо вона стає на її місце або, як слід би сказати, ототожнює себе з нею» (Фрейд, 2019: 153).

З. Фрейд відводить важливе місце принципу задоволення і незадоволення. За таким принципом працює психіка. Дитина народжується й отримує досвід задоволення та незадоволення. Цей досвід закарбовується у психіці. У подальшому людина прагне повторити це відчуття задоволення і, у свою чергу, уникнути незадоволення. Перше пов'язане з реалізацією певного бажання. Але чому тоді людина не реалізує всі свої бажання і не живе тільки принципом задоволення? На це питання З. Фрейд дав відповідь. Більше, ніж отримати задоволення, психіка хоче уникнути незадоволення. Часто воно може виникати через те, що бажання було реалізоване. Існує закон зовнішній, але також і внутрішній: совість, мораль, інстанція Над-Я та Я-ідеал. Коли людина реалізує бажання, яке не відповідає цим інстанціям, то незадоволення від почуття сорому та провини сильніше, ніж задоволення від реалізації бажаного. Тому людина витісняє ті думки і бажання, які в подальшому дадуть їй відчуття незадоволення. Бажання в несвідомому хочуть проникнути у свідомість, яка їх не пропускає, але можна безпечно пропустити і реалізувати заблоковані бажання шляхом фантазії, шляхом сублімації. Таким чином створюються безліч витворів мистецтва, які є компромісною реалізацією витісненого бажання. Як творець, так і людина, яка насолоджується його творчістю, мають змогу

фантазійно реалізувати бажання й уникнути досвіду незадоволення від його реалізації. «У свій час, коли розвивалося почуття реальності, фантазія недвозначно була врятована від вимог реалістичної перевірки і набула призначення реалізації важкоздійсненних бажань. Серед цих задоволень за допомогою фантазії на першому місці стоїть насолода витворами мистецтва, через посередництво художника це стає доступним і для невротичної людини» (Фрейд, 2014: 33). Розуміння цієї теорії дає можливість познайомитися з несвідомим автора, дослідити несвідоме бажання, відображене у фантазійному світі письменника.

З. Фрейд присвятив багато уваги дослідженню психології культури, менталітету, історії людства, міфології. Як уже зазначалось вище, міфи – це філогенетичний спадок людства. Людина має свою історію, життєвий шлях, етапи розвитку психіки, так само і людство має свою історію й етапи формування. З. Фрейд зазначає, що між цими процесами можна провести паралель. Людство проходить ті самі етапи формування, як і окрема людина: народження, сепарація, об'єктні відносини, незалежність тощо.

У роботі «Тотем і табу» З. Фрейд досліджує соціальні та психологічні закони у племенах, проводить паралель із сучасною маленькою дитиною. У племенах існував тотемізм. Люди поклонялися тотему, боялися його та дотримувалися законів. Віра в тотем виникла для того, щоб з'явилися закон та відчуття безпеки. Таку ж функцію виконує роль батька. Так відбувається перенос відчуттів і переживань значущої фігури дитинства на іншу людину, яка в подальшому викликає у психіці знайомі почуття і переживання. «Сам тотем – не що інше, як заміна батька. Отже, він є першою формою заміни батька, а Бог – іншою формою, у якій батько знову набув свого людського образу»

(Фрейд, 2013: 234). Усі наші стосунки – це перенос, ми формуємо наші зв'язки, шукаємо людей, у яких побачили щось, що було притаманне значущій для нас людині, і переносимо на неї відповідні почуття.

Бачення світу та ставлення до людей може формуватися шляхом проєкції. Внутрішні бажання проєктуються на зовнішній світ, приписуються йому. Отже, те, як ми бачимо світ і людей, – це проєкція нашого внутрішнього стану, а сам світ – це наша психічна реальність. Художня творчість дозволяє нам створити світ, у якому будуть проєктуватися всі наші уявлення, емоції, стосунки, історія, як свідомі, так і несвідомі. Розуміння цих механізмів (ідентифікація, проєкція, перенос) дає нам можливість досягнути глибин психіки автора, змодельовати формування його світогляду, уявлень, думок. Психоаналітика порівнюють з археологом чи з детективом, який збирає частинки уламків, підказки, на основі цього створює цілісну модель історії життя як окремої людини, так і людства загалом.

Висновки. Отже, психоаналітична теорія, яка стала фундаментом розуміння психіки та психічних процесів, на даному етапі розвитку літературознавства може стати ефективною методологією дослідження не лише біографії автора, а й кожного його твору, особливо його образної системи. Концепція З. Фрейда охоплює багато теорій, які впродовж його життя розвивалися та змінювалися. Кожна окрема його праця, яка присвячена певному дослідженню, – це витягнута з контексту фраза, яку важко зрозуміти і дуже легко неправильно трактувати. Тому важливо долучати до аналізу літератури не тільки теорії у сфері прикладного психоаналізу, а й інші психоаналітичні праці, які допоможуть розширити літературознавчу методологію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балей С. Із психології творчості Шевченка. *Історія психоаналізу в Україні* / сост. : И. Кутько, Л. Бондаренко, П. Петрюк. Харків : Основа, 1996. С. 132–186.
2. Жижек С. Погляд навскіс. Вступ до теорії Жака Лакана через популярну культуру. Пер. з англ. Павла Шведа. Київ : Комубук, 2018. 320 с.
3. Мазин В. Введение в Лакана. Санкт-Петербург : Аспект-Полиграф, 2010. 212 с.
4. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 384 с.
5. Фрейд З. Достоевский и отцеубийство. *Художник и фантазирование* / под ред. Р. Додельцева, К. Долгова. Пер. Р. Додельцева. Москва : Республика, 1995. 400 с.
6. Фрейд З. Леонардо да Винчи: Воспоминание детства. Москва : Рудомино, 1991. 64 с.
7. Фрейд З. Неудобства культуры. Пер. с нем. Р. Додельцева. Санкт-Петербург : Азбука ; Азбука-Аттикус, 2014. 192 с.
8. Фрейд З. Семейный роман невротиков : сборник. Пер. с нем. Р. Додельцева. Санкт-Петербург : Азбука ; Азбука-Аттикус, 2014. 224 с.
9. Фрейд З. Глумачення снів. Харків : Фоліо, 2019. 603 с.
10. Фрейд З. Тотем и табу. Пер. с нем. М. Вульфа. Санкт-Петербург : Азбука ; Азбука-Аттикус, 2013. 256 с.
11. Фрейд З. Художник и фантазирование. Пер. К. Долгова. Москва : Республика, 1995. 400 с.

REFERENCES

1. Balei S. Z psykholohii tvorchosty Shevchenka / Ystoryia psykhoanalyza v Ukrainy [From the psychology of Shevchenko's work / History of psychoanalysis in Ukraine]. Kharkiv: Osnova, 1996. pp. 132–186 [in Ukrainian].
2. Zhyzhhek S. Pohliad navskis. Vstup do teorii Zhaka Lakana cherez populiarnu kulturu [Looking askance. Introduction to Jacques Lacan's theory through popular culture]. Kyiv: Komubuk, 2018. 320 p. [in Ukrainian].
3. Mazyn V. Vvedenye v Lakana [Introduction to Lacan]. SPb.: Aspekt-Polihraf, 2010. 212 p. [in Russian].
4. Freid Z. Vvedenye v psykhoanalyz: Lektsyy [Introduction to Psychoanalysis: Lectures]. SPb.: Pyter, 2012. 384 p. [in Russian].
5. Freid. Z. Dostoevskiy y ottsebyistvo [Dostoevsky and parricide] / Khudozhnyk y fantazyrovanye / Moskva: Respublyka, 1995. 400 p. [in Russian].
6. Freid Z. Leonardo da Vynchy: Vospomynanye detstva [Leonardo da Vinci: A Childhood Remembrance]. Moskva: Rudomyno, 1991. 64 p. [in Russian].
7. Freid Z. Neudobstva kultury [Disadvantages of culture]. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attykus, 2014. 192 p. [in Russian].
8. Freid Z. Semeiny roman nevrotikov: sbornyk [A family romance of neurotics: a collection]. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attykus, 2014. 224 p. [in Russian].
9. Freid Z. Tlumachennia sniv Dream interpretation. Kharkiv: Folio, 2019. 603 p. [in Ukrainian].
10. Freid Z. Totem y tabu [Totem and taboo]. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attykus, 2013. 256 p. [in Russian].
11. Freid Z. Khudozhnyk y fantazyrovanye [Artist and fantasy]. Moskva: Respublyka, 1995. 400 p. [in Russian].